

**ВІД МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ДО СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ -
ВІД СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ ДО МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Стаття присвячена вивченню питань методології дослідження сучасних світових політичних процесів в контексті теоретичного дискурсу навколо співвідношення предметних сфер „теорії міжнародних відносин” і „світової політики”.

Ключові слова: міжнародні відносини, світова політика, актори, методологія дослідження.

Статья посвящена изучению вопросов методологии исследования современных мировых политических процессов в контексте теоретического дискурса вокруг соотношения предметных сфер „теории международных отношений” и „мировой политики”.

Ключевые слова: международные отношения, мировая политика, акторы, методология исследования.

The article is devoted to methodological issues examining the current world political process in the context of theoretical discourse between IR (international relations) and World Politics objective fields. The focus of research is made on basic of IR

Key words: international relations, world politics, actors, research methodology.

Однією зі стійких тенденцій міжнародних відносин, існування якої визнається сьогодні всіма теоретичними напрямками міжнародно-політичної думки є зростання числа й різноманіття соціальних суб'єктів, що беруть участь в їх функціонуванні, або що впливають на їх стан. Це стосується традиційних міжнародних акторів – держав і міждержавних інститутів, і ще в більшій мірі таких нових акторів, як транснаціональні корпорації, неурядові організації, різного роду асоціації, стійкі групи. Але, найбільш, вражаючими є ті зміни, які вносить в характер і стан міжнародних відносин різного роду тимчасові об'єднання і „неорганізовані приватні особи”. З цієї точки зору, посилення взаємозалежності і процеси глобалізації утворюють появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці. По-перше, відбувається автономізація діяльності транснаціональних акторів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, мультинаціональних фірм, представників ринкових, комунікативних, інформаційних та міграційних потоків, а також діаспор, кримінальних кланів, окремих видатних особистостей. За таких умов державний суверенітет підривається „розщепленням” лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними і соціокультурними мережами. У той же час, єдиної відповіді серед учених на питання, хто з акторів (суб'єктів, учасників – наразі) міжнародних відносин буде визначати їх зміст і характер у близькому й більш віддаленому майбутньому, немає. Разом з тим не викликає жодних сумнівів та обставина, що зміни в міжнародних відносинах значною мірою залежать від цілей, які ставлять перед собою міжнародні актори, а також від вибору ними засобів для їх досягнення. Такі висновки наводять на певні міркування щодо перспектив вживання терміну „міжнародні відносини” у науково-дослідницькій практиці. Оскільки аналіз поточних процесів у світі передбачає врахування взаємодії різних акторів від індивіда до великих громадських рухів, від держави до наддержавних інституційних утворень (наприклад, ЄС), „відносини між народами” не можуть більше виступати в ролі базової дескриптивної категорії. Остання є, скоріше, даниною класичній традиції Вестфальського устрою. Все частіше науковці поряд із терміном „міжнародні відносини” вживають такі, як „світова політика”, „глобальна

економіка”, „глобальне середовище”, оскільки останні є ширшими за охопленням учасників. У свою чергу, це вимагає окремого розгляду питання методології дослідження подій, явищ, процесів, які відбуваються у глобальному світі з точки зору сучасних концептуальних підходів.

Світова політика як науковий напрямок виник у другій половині ХХ століття, головним чином в рамках неоліберальної теоретичної традиції. Оформлення його теоретико-методологічних засад пов'язують із роботою Р. Кохейна та Дж. Ная, („Транснаціональні відносини й світова політика” [1]), в якій учені сфокусували свою увагу на взаємозв'язку внутрішньої політики держав із розвитком світової економіки. Подальший розвиток досліджень з проблем світової політики відбувався завдяки працям С. Краснера, Дж. Хобсона, С. Лоусон, Г. Аллісона, Дж. Доннахью. І хоча, цілеспрямовано цілісну теорію „світової політики” з них ніхто не будував, із сукупності аналітичних робіт можна виявити спільний методологічний тренд щодо бачення міжнародного середовища: у політичному вимірі – це демократизація тоталітарних суспільств та їхній транзит до демократії, в соціальному – створення глобального громадянського суспільства, в ідеологічному, в ідеологічній площині – розповсюдження ліберальних цінностей в якості етико-фундаментального майбутнього світового громадянського суспільства. Інституціонально всі ці процеси пов'язувались із зростанням ролі глобального управління за рахунок посилення ролі недержавних акторів міжнародних відносин.

На сучасному етапі позиціонування світової політики як самостійного дослідного поля є характерним для російської політичної науки. В західних країнах вивчення світової політики розповсюджено по різних сферах знань і не претендують на автономний академічний простір. Серед американських вчених розмежування світової політики і теорії міжнародних відносин як теоретико-методологічна проблема не означена. Дослідження обох напрямків можуть існувати нероздільно і організаційно можуть відноситися як до міжнародно-політичного, так і до загальнополітологічного блоків.

Найбільш комплексно питання теоретико-методологічних засад дослідження світової політики розроблено представниками московської дослідницької школи МДУ імені М.В. Ломоносова й Московського державного інституту міжнародних відносин МЗС РФ. Спроби концептуалізувати сучасні світові реалії на перетині соціологічного та історико-політичного підходів здійснювали А.Д. Богатуров, А.Г. Володін, В.В. Іноземцев, Н.А. Косолапов, В.Б. Кувалдін, Б.Г. Капустин, Н.А. Симонія, В.М. Кулагін, М.М. Лебедева, А.Ю. Мельвіль, В.В. Міхеев, В.Г. Хорос, П.А. Циганков, М.А. Чешков, Г.К. Широков. Для праць цього напрямку досліджень характерним є акцент на свободі, правах особи, моралі, культурних особливостях, а головне – стремління чіткого окреслення предметного поля *теорії міжнародних відносин і світової політики*. Водночас Зауважимо, що серед російських дослідників до цих пір не існує консолідованої думки стосовно статусного взаємовідношення теорії міжнародних відносин і світової політики. На думку одного з корифеїв міжнародних політичних досліджень, Лебедевої М.М. „сучасна світова політика – це наукова дисципліна, яка інтенсивно розвивається і охоплює увесь спектр міжнародної проблематики. При цьому одну з центральних для неї проблем складають питання, пов'язані із тенденціями світового розвитку й аналізом політичної структури сучасного світу” [2, с.54]. Іншої позиції дотримується політолог А. Бовін, який досить чітко розмежовує ці поняття і вважає, що „світова політика - це діяльність, взаємодія держав на міжнародній арені, а міжнародні відносини – це система реальних зв'язків між державами, що виступають як результат їхніх дій і .. як простір, в якому існує світова політика” [3, с. 58]. На нашу думку, найбільш ґрунтовно проблему самовизначення світової політики як автономної від теорії міжнародних відносин наукової сфери розкриває О. Богатуров. Формулюючи власне бачення концепції світової політики у семи тезах, він виводить дефініційне твердження: „якщо традиційні міжнародні відносини – це переважно відносини між державами з приводу політики у відносинах одна з одною і загальносвітових проблем, то світова політика – це сфера нерозділеної взаємодії між

суб'єктами міжнародних відносин з приводу як їхньої дії по відношенню один до одного і вирішення загальносвітових проблем, так і політики кожного з них у відносинах власних внутрішніх проблем і ситуацій” [4, с.13]. Взагалом, аналіз теоретичних напрямків російської міжнародної школи виявляє специфічну тенденцію: одні й ті ж самі концепції західної політичної науки переінтерпретовуються для обґрунтування абсолютно різних теоретико-методологічних підходів, що, в свою чергу дозволяє претендувати на формулювання *авторської* експланаційної концепції у міжнародних дослідженнях. Наочним прикладом таких наукових опрацювань є трактування П.А.Циганковим робіт транснаціоналістів, зокрема Д. Біго, Х. Булла, М. Уайта, Б. Бузана, в якості теоретичного фундаменту соціології міжнародних відносин [5], в той час як інші представники російської міжнародної науки апелюють до них у спробах концептуалізації “світової політики” як автономної дисципліни [2; 4].

В українських політичних студіях питання співвідношення методологічних підходів в рамках теорії міжнародних відносин і світової політики як автономних дисциплін не формулюється як дослідницька проблема. Оскільки остання розглядається в якості політологічного підходу до вивчення теорії міжнародних відносин: „Політика як специфічна сфера людської діяльності є однією з найважливіших складових міжнародних відносин, вона великою мірою визначає їх характер та зміст, що, однак не дає підстав на для синонімізації, на для змішування цих понять” [6, с. 27].

Як бачимо, існують різні думки з приводу того, що є предметом дослідження світової політики. Так, ряд авторів вважає, що ця наукова дисципліна повинна відображати зміни, події в світі з моменту виникнення досліджень міжнародних відносин. Світ сучасної політики значно ускладнився за багатьма параметрами, зокрема, учасниками міжнародних відносин (про що вже було вищезазначено). Виходячи з цього, предмет світової політики – це не що інше, як міжнародні відносини на сучасному етапі.

Проте більшість авторів схиляються до думки, що предметом дослідження міжнародних відносин повинен залишатися аналіз, перш за все, всіх аспектів суто міждержавної взаємодії, а в дослідницьку зону світової політики необхідно включити ширший спектр проблем, зробивши акцент на нових (недержавних) політичних акторах і нових тенденціях розвитку світу. При цьому вчені, які працюють у сфері світової політики, визнають, що держави з їх національними інтересами залишаються основними, хоча вже не єдиними учасниками світового політичного процесу, що, кінець кінцем, веде до ерозії державо-центристської моделі світового устрою. У свою чергу, дослідники міжнародних відносин, займаючись головним чином міждержавною взаємодією, для пояснення діяльності держав на світовій арені все більшу увагу приділяють нетрадиційним політичним акторам. Тому світова політика і дослідження міжнародних відносин – при збереженні їх наочної специфіки – все ж залишаються вельми близькими, суміжними науковими дисциплінами.

Метою нашої роботи є визначення методологічних параметрів дослідження поточних світових політичних процесів в рамках теоретичного дискурсу співвідношення предметних сфер „теорії міжнародних відносин” і „світової політики”. Для досягнення означеної мети необхідним вбачається проведення порівняльного аналізу базових категорій сучасних теоретико-методологічних підходів у дослідженні явищ і процесів у світі з одночасним врахуванням змісту, який вкладає та чи інша теорія у пояснення сутності міжнародних відносин.

Оскільки однією з фундаментальних характеристик сучасного світу є глобалізація, що наклала відбиток на всі сторони життєдіяльності суспільства і торкнулася всіх без винятку держав, доцільним вбачається звернення до глобалістських експланаційних теорій. Простий огляд проявів глобалізації дозволяє підрозділити їх на матеріальні і віртуальні. До перших відноситься все, що стосується реального руху фінансових потоків і його забезпечення, трансферу технологій, товарів і послуг, масових міграцій, будівництва глобальних інформаційних мереж тощо. До других – змістовне наповнення

цих мереж, розповсюдження певних цінностей і оцінних стандартів, формування і просування призначених міжнародній громадській думці психологічних і суспільно політичних установок. Головним у глобалістському тлумаченні є концепція глобальних змін, які передбачають суттєву трансформацію організації принципів соціального життя і світового порядку. У глобалістській літературі розглядаються її три аспекти: трансформація традиційних моделей соціально-економічної організації, трансформація територіальних принципів і, нарешті, тенденція до перетворення влади, найбільш виразно викладена у трансформаційній концепції Д. Гелда і Е. Мак-Грю. Аналізуючи питання впливу глобалізації на державний суверенітет, дослідники визнають що держави більше не можуть бути єдиними суб'єктами, які контролюють й визначають все, що відбувається в межах їхніх територіальних кордонів. Водночас вчені наполягають на тому, що "національний суверенітет сьогодні, навіть у регіонах інтенсивного взаємопроникнення та розділених структур влади не зруйнований остаточно. Швидше в таких регіонах суверенітет просто трансформувався. Він перетворився на необмежену, неподільну і виняткову форму державної влади, втілену в окремій країні і впроваджену через систему складних, часто об'єднаних центрів влади та взаємозалежних сфер впливу. Іншими словами, відбулася реконфігурація політичної влади. Глобалізація, в цьому сенсі є „трансформацією” чи „розв'язуванням” стосунків між суверенністю, територіальністю та політичною владою” [7, с.133]. Як бачимо, відправним пунктом аналізу в глобалізаційних концепціях залишається держава.

Близькими до глобалістського трактування сучасних світових реалій є представники неолібералізму і, в певних питаннях, неореалізму. Спираючись на ідею біфуркації міжнародних відносин, неоліберали, зокрема Дж. Най та Р. Кохен, стверджують, що активну роль у сучасному світі „відіграє тісна взаємодія суспільств різних держав, яка не піддається державному контролю” [1, с.153]. Вони намагаються привернути увагу до змін відносин між державами під впливом інтересів недержавних акторів. Як і глобалісти, неоліберали наголошують на *міжнародному плюралізмі*, тобто взаємодії національних інтересів у транснаціональних структурах, у яких беруть участь транснаціональні учасники, щоб координувати свою діяльність. Теорії неореалізму залишаються етатичними, хоча їхні предстаники (К. Волтц, Р. Гилпін) визнають, що поряд із державами автономно діють недержавні актори. Принциповими для розуміння міжнародних відносин у неореалістському бачення є твердження про те, що по-перше, у сучасному світі держави, послуговуючись силою, ведуть боротьбу не за фізичне існування, а за підвищення рівня власного добробуту, а по-друге - держави більш незалежні у своїй поведінці тоді, коли володіють більшим силовим потенціалом.

Визначальною розбіжністю між двома домінуючими теоріями є роль держави у світових процесах. Якщо в теорії неореалізму визнається пріоритет національно-державних інтересів, які полягають у гарантуванні безпеки, стабільності розвитку та зростанні міжнародного впливу, неолібералізм трактує державу як політичну організацію. Діяльність якої спрямована на сприяння реалізації інтересів субнаціональних акторів, а самі інтереси зводять до прагнення економічного процвітання.

На відміну від неореалістів та неолібералів, представники конструктивізму підкреслюють значимість у світовій політиці не стільки національних інтересів, скільки цінностей, норм, ідентичностей, культурних особливостей традицій та ідей. Прибічники цього напрямку (М. Фіннемор, Л. Майер, А Вендт) наполягають на необхідності аналізу міжнародних відносин в контексті глобальних транснаціональних зв'язків. Очевидним є те, що аналіз сучасних світових процесів потребує зосередження уваги на ролі соціальних норм та інститутів, групових цінностей, культур, які мотивують інтереси сторін у міжнародних взаємодіях. Варто підкреслити, що головними об'єктами аналізу міжнародних відносин в рамках конструктивізму залишаються держави. Водночас ключові структури у міждержавній системі розглядаються не стільки в матеріальному, скільки в інтерсуб'єктивному вимірі.

Наш огляд провідних експланаційних теорій міжнародних досліджень не буде повним, якщо ми залишимо поза фокусом уваги концепції „світового суспільства” і неомарксизму. Концепція „світового уряду” та виконанням ним функцій глобального управління розглядалась у працях Х. Булла, Дж. Раггі, С. Мендловіца Г. Кларка, Л.Б. Сона, Н. Веллера та інших вчених. Вони вважають, що сучасний стан міжнародних відносин об’єктивно веде до виникнення світового суспільства, складовими якого, крім держав, є бездержавні нації, етнічні меншини, міжурядові та неурядові організації. Результатом суперництва наймогутніших держав та завдяки договору між ними має стати „світовий уряд”, побудований на загальному консенсусі та широкій підтримці в суспільствах усіх країн світу. І знов ми зітхаємо із виділенням держави в якості похідної пункту дослідження.

Сучасний неомарксизм не є єдиним науковим напрямом. Він складається з низки концепцій, які об’єднує ідея поділу світу на високорозвинений „центр” та економічно слабкорозвинену „периферію”. До неомарксизму традиційно відносять теоретичні концепції Е. Валлерстайна, С. Аміна, Р. Кокса, А. Франка, Ф. Кордозо. Ключовими постулатами цього спектру теорій є такі: акцентування на капіталізмі як глобальній системі економічного і політичного панування; втраті державою самостійності у власній внутрішній і зовнішній політиці через вплив транснаціональних корпорацій; експлуатаційній природі взаємодії держав в рамках поділу їх на групи за економічними й політичними показниками від найрозвинутіших („центр”) до відсталих країн світу („периферія”). Зауважимо, що визнаючи трансформацію статусу держави у міжнародних відносинах, неомарксистки залишають за нею роль методологічного ключа до побудови всієї концепції.

Таким чином, огляд сучасних концепцій міжнародних відносин на предмет базових категорій аналізу, демонструє, що держава поки що залишає за собою цей статус у методологічній площині. Представники всіх розглянутих теорій визнають трансформацію її статусу в реальному вимірі світових політичних, соціальних та економічних процесів. Положення про зростання ролі та вплив недержавних акторів у глобальній системі також притаманно всім теоріям. Відмінними методологічними параметрами є трактування структурного обмеження середовища. Якщо неореалісти і неомарксистки використовують системний підхід до пояснення міжнародних відносин, представники неоліберального напрямку, конструктивісти, глобалісти зосереджені на процесуальному вимірі взаємодії учасників світової арени. Звертаючись до змістовного наповнення предметного поля „світової політики”, як окремого дисциплінарного напрямку, очевидним стає тотожність теоретичного трактування стану світових явищ і процесів між останньою і сучасними концепціями міжнародних відносин.

Другим етапом нашого наукового „розслідування” має стати аналіз методологічних моделей дослідження міжнародних відносин, світових явищ і процесів.

Прибічники автономізації світової політики пропонують застосовувати трирівневу методологічну схему аналізу :

- рівень індивіду
- рівень окремої держави
- глобальний рівень [2].

Перший рівень передбачає аналіз особливостей людей, що залучені у політичний процес на світовій арені. Н рівні аналізу окремих держав досліджуються процеси прийняття політичних рішень з урахуванням економічних, військових, внутрішньополітичних та інших питань, що обумовлюють формування зовнішньополітичного курсу і впливають на загальносвітові процеси. Глобальний рівень аналізу є найбільш складним, оскільки передбачає вивчення взаємодії як держав, так і недержавних учасників світової політичної системи. При цьому остання розглядається як цілісність. Виявляється роль окремих елементів у формуванні й функціонуванні системи, розглядаються питання співробітництва й конкуренції різних акторів.

Така схема є концептуально близькою до моделі Дж. Розенау, яка поєднує шість рівнів аналізу:

- індивіди, як творці політики;
- посади, які вони обіймають;
- уряди;
- суспільство;
- відносини між національними урядами та іншими учасниками міжнародних відносин;
- світова система [8].

Представлені схеми достатньо повні і логічні, хоча практично кожна концепція передбачає власну методологічну модель дослідження, побудовану на окремій гіпотезі автора. Відзначимо, що обидві схеми ґрунтуються на системному розумінні міжнародних відносин. Виділення рівнів аналізу є достатньо традиційним для методології сучасних міжнародних реалій. Дискусії ведуться з приводу того, що розуміти під ними. Одні автори вбачають в них елементи, з яких складаються міжнародні відносини, в той час як інші використовують їх в якості експланаційних принципів. Обидва підходи до визначення рівнів аналізу не виключають один одного, а накладаються і дозволяють більш комплексно проводити аналіз подій і явищ у міжнародних відносинах.

Проведення порівняльного аналізу методів, які використовуються в ТМВ і світовій політиці, на наш погляд, наразі не є доцільним, оскільки для міжнародних досліджень вони є спільними: від загальнонаукових теоретичного рівня (аналітичний, синтетичний, абстрагування) до емпіричних (контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування, в т.ч. прогнозні: дельфійський метод і метод множинності сценаріїв).

Таким чином, проведений аналіз методологічних параметрів дослідження сучасних світових процесів в рамках дискурсу навколо предметних сфер теорії міжнародних відносин і світової політики виявляє тотожність теоретико-методологічних підходів обох напрямків. Що попередньо може привести до твердження (яке розглядалось вище) про визначення „світової політики” як сучасного стану теорії міжнародних відносин. Однак, на нашу думку, така позиція дискримінує самодостатність розглянутих експланаційних наукових теорій. Світову політику варто розглядати як дескриптивну категорію, що охоплює процеси політичної сфери взаємодій всіх учасників світової арени. Хоча таке твердження не виключає формування самостійної теоретико-методологічної бази і введення специфічних і введення окремого понятійного-категоріального апарату для світової політики як самостійного напрямку досліджень. Водночас проблема щодо перспектив розвитку теорії міжнародних відносин, а головне – співвідношення змістовного наповнення поняття „міжнародні відносини” і „світові (політичні/економічні/культурні) процеси” залишається наріжним каменем суспільних наук у концептуалізації та ідентифікації явищ, подій, процесів, які відбуваються в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Най Дж. Кохейн Р.О. Транснациональные отношения и мировая политика / Теория международных отношений: Хрестоматия / Под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2002. – С. 153 – 160.
2. Лебедева М. М. Мировая политика: Учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 351с.
3. Бовин А. Перестройка международных отношений: пути и подходы // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. - №1. – С. 57 – 63.
4. Богатуров А. Понятие мировой политики в теоретическом дискурсе // Международные процессы.
5. Цыганков П.А. Теория международных отношений. – М.: Гардарики, 2006. – 590 с.
6. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 461 с.

7. Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація / Д. Гелд, Е. Мак-Грю; Пер. з англ. І. Андрущенко.
– К.: К.І.С., 2004. – 180 с.
8. Rosenau J.N. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.– Princeton,
N.J.: Princeton University Press, 1990.- 504 p.